4. Стельникович С. В. *Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис. 2-е вид. виправ. і допов*. Житомир: Полісся, 2010. 218 с.
5. Дзьобак В. *Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941-1944 рр.): Монографія*. Київ, 2002. 261 с.
6. Ленартович О.Ю. «Поліська січ» Т. Бульби-Боровця на завершальному етапі боротьби (березень 1942 – жовтень 1943 рр.). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. 2007. Вип. 13. С. 117.
7. В'ятрович В. Тарас Боровець. Отаман, загублений у часі. *Історія з грифом «Секретно». Архіви КДБ розповідають*. Центр досліджень визвольного руху. Львів: Часопис, 2012. С. 83, 84.
8. Стельникович С. В. *Ідейно-політичні засади та практика українського національного руху опору Тараса Бульби-Боровця (1941-1944 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук*: 07.00.01. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 20 с.
9. Шайкан В. Український національно-визвольний рух у роки Другої світової війни: анатомія стратегічного напрямку. *Галичина*. 2008. № 14. С. 47-57.

ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ МОНАСТИРІВ КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В УМОВАХ ДІЇ ЗАКОНОДАВСТВА XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Чучалін Олександр Петрович
кандидат історичних наук, професор
кафедри історії України Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини
ORCID: 0000-0003-3876-8237

Інтернет-адреса публікації на сайті:
https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3995

Поширення з 1786 р. секуляризаційної політики Російської імперії на українські землі спричинило процес фактичної ліквідації тут значної частини православних монастирів. На території Київської єпархії в тогочасних її територіальних межах станом на 1764 р. нараховувалося 40 обителей. Із них Києво-Печерська лавра та Києво-Межигірський монастир були ставропігіальними і користувалися спеціальними правами. Єпархіальними були 21 чоловічий та 17 жіночих обителей [4, с. 925]. Із запровадженням духовних штатів 1786 р. чисельність монастирів

Київської єпархії суттєво скоротилася. На початок XIX ст. їх нараховувалося 19 (16 чоловічих та 3 жіночих).

Секуляризаційна політика царату кінця XVIII ст. призвела до втрати монастирями практично всіх своїх вотчинних маєтків. У такий спосіб монастирі, як найбільші і незалежні церковні інституції, позбавлялися основного джерела доходів. Цим самим обителі було поставлено в економічну залежність від держави. Усі монастирі, за виключенням лавр та архієрейських домів, поділялися на три класи. Це давало їм можливість отримували виплати з державної скарбниці для роздачі ченцям та утримання монастирських служителів. Монастирям цієї категорії дозволялося тримати невеликі сади, городи та пасовища в розмірі 6-10 десятин. Від приналежності монастиря до того чи іншого класу визначалася дозволена їм чисельність штатних ченців і черниць.

Негативне сприйняття духовенством і суспільством секуляризаційної реформи, як і сам факт закриття монастирів, спонукали імперську владу до перегляду своєї політики щодо православних обителей. На початку XIX ст. було відновлено наділення монастирів земельними угіддями. Їх норма зросла від 30 до 150 десятин на кожну обитель. З 1805 р. монастирі отримали дозвіл на купівлю нерухомості – маєтків, за умови, що це будуть незаселені землі [3, с. 44].

Не дивлячись на збереження внутрішньої господарської самостійності, економічні взаємовідносини монастирів з іншими цивільними суб'єктами суворо контролювалася синодально-єпархіальною владою та державними структурами. В умовах браку засобів, отримуваних від держави, монастирі виживали за рахунок пожертв приватних осіб, коштів, отримуваних від реалізації ікон, свічок, отримуваних прибутків від здачі в оренду земельних угідь, наділених державою чи набутих за іншими цивільно-правовими підставами.

З другої чверті XIX ст. в Російській імперії починає активно формуватися земельне законодавство, яке поширюється й на українські землі. У 1830-х рр. уряд вирішив наділити монастирі значними ділянками земель, на яких можна було вести більш-менш прибуткове господарство. Ці великі наділи пропонувалося обробляти самим монахам, використовувати найману силу або здавати в оренду. Землі для монастирів відводилися з відомства Міністерства державного майна. У 1835 р. монастирі наділялися від державних дач від 100 до 150 десятин землі, а у 1838 р. – від лісових дач від 50 до 150 десятин [1, с. 11]. Згодом монастирське землеволодіння почало регулюватися спеціально прийнятим у 1842 р. «Зводом законів про межування» [5]. Згідно цього документу, монастирі додатково наділялися землями в розмірі від 50 до 150 десятин та ділянками лісових державних дач. При цьому землі, відведені

раніше або пожертвувані зверх вказаних норм, залишалися у власності монастирів.

Упродовж усього XIX ст. спостерігалося поступове зростання монастирського землеволодіння. Монастирі отримували наділи із фондів державних земель і лісництва. Швидке зростання земельної власності монастирів поєднувалося зі зміною форм і методів господарювання. Самостійно обробляти землі монастирі часто були не в змозі. Крім того, нові економічні умови другої половини XIX ст. вимагали швидкої перебудови монастирського господарства на новій капіталістичній основі. Тепер обителі швидко переорієнтовувалися на використання найманої робочої сили. Ті монастирі, які були не в змозі оплачувати послуги найманих робітників, здавали свою земельну власність в грошову оренду за умовою, що вона не буде використовуватися торгівельними закладами. Наймані робітники стали постійним явищем київських монастирів другої половини XIX ст. Крім того, до кінця ж XIX – початку XX ст. матеріальне становище монастирів Київської єпархії забезпечувалося не за рахунок доходів від своїх земельних володінь, а переважно за рахунок здійснення фінансово-економічної діяльності та відсотків від банківських вкладів.

З монастирів Київської єпархії станом на кінець XIX ст. 18 обителей було наділено землею. Усього їм належало 11 416 дес. землі, з якої 2 996 дес. – орної, 4 207 лугової, 3 285 лісової землі, неподіленою на угіддя було 928 дес. і 5 769 дес. становили невдобки. За розмірами земельних володінь серед монастирів Київської єпархії помітно вирізнялися Київський Свято-Троїцький (5 712 дес.), Медведівський Свято-Миколаївський (1 042 дес.), Києво-Видубицький Михайлівський (366 дес.), Мошногірський Вознесенський (335 дес.), Жаботинський Свято-Онуфріївський (313 дес.) монастирі [2, с. 13]. Варто підкреслити, що від низки земельних володінь монастирі отримували досить скромний доход. Причинами такої ситуації були як низька якість земельних угідь, якими наділялися обителі, так і погана їх освоєність. Свою негативну роль відігравала і відносна віддаленість земельних наділів від самих монастирів. Характер службових обов'язків, які вимагали постійної присутності чернецтва в обителях, не дозволяв монастирям ефективно освоювати земельні угіддя.

Загалом, доходи монастирів Київської єпархії можна розділити на шість категорій. До першої віднесемо грошові субсидії від держави, які становили окрему статтю витрат щорічного бюджету. До другої і третьої категорій відносимо набуття монастирями земельних прав шляхом наділення державою земельними угіддями, або надання земельних наділів заможними небайдужими прихожанами та пожертв. Сюди відносимо різну поземельну власність, що включала орні землі, луки, ліси, озера для розведення риби, млини та інші володіння. До четвертої категорії варто віднести доходи від здачі в оренду монастирського майна та від торгівлі

різною сільськогосподарською і промисловою продукцією. До п'ятої категорії можна зарахувати відсотки з капіталів, що перебували на банківських рахунках. До шостої категорії віднесемо грошові пожертви мирян.

Таким чином, маємо констатувати, що упродовж усього синодального періоду на українських землях (кінець XVIII – початок XX ст.) православні монастирі не без труднощів, але різними способами продовжували покращувати своє матеріальне становище. У синодальний період проводилася політика з повернення монастирям, як важливим інститутам Православної церкви, їх економічної міці. У господарській діяльності монастирів Київської єпархії синодального періоду поєднувалося дві тенденції: розвиток оренди монастирських земель та розвиток власного господарства із застосуванням найманої робочої сили. Обителі знову отримали економічну свободу, стали великими землевласниками.

Література:

1. Денисов Л. И. Православные монастыри Российской империи. М.: Издание А. Д. Ступина, 1908. 984 с., ил., табл.
2. Любинецкий Н. Землевладение церквей и монастырей Российской империи. СПб.: ЦСК МВД, 1900. 150 с.
3. Опыт историческаго изследования о числе монастырей русских, закрытых в XVIII и XIX веках П. Чудецкаго. *Труды киевской духовной академии*. 1877. № 4. С. 40-107.
4. Покровский И. М. Русские епархии в XVI-XIX вв., их открытие, состав и пределы. Опыт церковно-исторического, статистического и географического исследования. Казань: Центральная типография, 1913. Том второй (XVIII век). 966 с.
5. Свод законов Росийской империи [электрон. ресурс]. Т. 10. Ч. 3. Законы межевые. URL: http://www.runivers.ru/lib/book7372/388208/